

Trygve Carlsson, red

ODLING FÖR TANKEN

Carlssons

Konsekvensetikens remarkabla töjbarhet

Det händer ibland att debatter pågår både länge och väl, med alltmer raffinerade inlägg och motinlägg, utan att det finns någon möjlighet att lösa problemet. Det händer ibland då hela debatten vilar på begrepp och antaganden som egentligen är så oklara att det inte finns någon möjlighet att avgöra vem av de stridande parterna som har rätt. Ett gott exempel på en sådan diskussion är den långa och efterhand tämligen stora debatten omkring konsekvensetik och andra slags etik.

I moralfilosofin har det länge varit en favoritsysselsättning att försöka ordna hela det etiska området i form av ett system av regler. Ambitionen har då varit att finna fram till ett så litet antal grundläggande regler som möjligt, helst bara en enda grundnorm, från vilken alla andra etiska regler och utsagor kan härledas. Man har försökt att åstadkomma en pyramid, där den breda basen utgörs av alla partikulära moralutsagor ("Du, Anna Andersson, bör inte ta abort i den situationen som du nu befinner dig"; "Bertil Bertilsson borde inte ha inlåtit sig på mutor i sina förhandlingar med de indiska agenterna"; och så vidare). De partikulära moralatsaterna kan stödjas med hänvisning till generella normer ("Abort efter den tolfte veckan är alltid moraliskt betänkligt"; "Korruption kan aldrig tolereras i detta företag"; och så vidare). Och tanken är att hela mängden av mer eller mindre generella etiska normer till syvende og sidst kan stödjas med hänvisning till den etiska grundnormen (eller grundnormerna, om man ser sig nödsakad att operera med mer än en sådan). En sådan pyramid kallas ofta för en "etisk teori".

Det finns goda skäl att tvivla på att det går att åstadkomma en acceptabel pyramid av detta slag. Det viktigaste har att göra med den sannolikt starkt överdrivna roll som man i sådana försök brukar tillskriva de etiska reglerna. Samspelet mellan regler och exempel på det etiska området tillhör förvånande nog det som ännu är dåligt undersökt. Men det är nu en annan historia.

I nutidens moralfilosofi brukar man också dela in de etiska teorierna

i två huvudtyper: konsekvensetiska (eller "teleologiska") teorier på den ena sidan, och teorier som inte är konsekvensetiska på den andra sidan. De teorier som inte är konsekvensetiska brukar man kalla för "deontologiska" teorier. Skillnaden har att göra med vilken vikt man lägger på konsekvensernas roll på det etiska området. En konsekvensetiker är en person som anser att handlingars moraliska kvalitet (deras riktighet eller oriktighet) uteslutande beror på värdet av deras konsekvenser. Är konsekvenserna tillräckligt bra (eller tillräckligt lite dåliga), så är handlingarna moraliskt riktiga; eljest är de moraliskt oriktiga. En deontolog är en person som inte accepterar detta antagande. En deontolog är alltså en person som anser att handlingars moraliska riktighet inte beror uteslutande på deras konsekvenser utan också på andra omständigheter, åtminstone ibland. Standardexemplet på en handlingstyp, vars moraliska kvalitet inte beror enbart på konsekvenserna, är löften. Om det har avgivits ett löfte att göra något, så är det onekligen något som bör beaktas i tillägg till de vanliga konsekvensbetraktelerna. Det som löftesexemplet visar är att handlingars moraliska kvalitet inte bara beror på deras konsekvenser utan ibland också på föregående omständigheter.

Under 1900-talets gång har det visat sig att konsekvensetiskt tänkande personer över huvud taget inte tar intryck av motexempel av detta eller andra slag. De anstränger sig i stället att visa att också sådana föregivna motexempel kan inpassas i den konsekvensetiska analysramen. Analysramen visar sig efterhand vara ganska elastisk. Min diagnos går ut på att konsekvensetikens remarkabla töjbarhet beror på oklarheter i själva föreställningen om en mängd av konsekvenser med ett visst värde, som påstås vara fullständigt oberoende av eventuella föreställningar om att vissa handlingstyper är riktiga eller oriktiga i sig (oavhängigt av deras efterföljande verkningar).

Utilitarister (som är vanligaste formen av konsekvensetiker i våra dagar) brukar låtsas att konsekvensernas värde kan mätas och läggas samman. Så är det ju också ibland. Man kan till exempel räkna ut hur många miljoner kronor ett företag sannolikt skulle kunna spara om det införde ett nytt produktionssystem i stället för det gamla löpande bandet. Men för det mesta kan vi inte mäta och lägga samman värdet på alla de olika konsekvenser som t.ex. en abort skulle medföra för de berörda parterna. Hur mäter vi värdet av den ofödda varelsens liv, till

exempel? Hur väger vi detta värde mot värdet av andra faktorer i en sådan situation? Vi företar faktiskt avvägningar i svåra situationer av detta och andra slag, men avvägningarna består inte i att olika aspekter tillskrivs talvärden, som sedan kan läggas samman. Vi bygger nödvändigtvis på erfarenhet och skön. Det viktiga är att se till att alla relevanta aspekter på saken beaktas, att inte något blir bortglömt. Det händer, som vi alla vet, att erfarna och kloka personer, med beaktande av sakens alla aspekter, kommer fram till totalt olika konklusioner angående vad som bör göras.

Och det är här som själva distinktionen mellan konsekvensetik och deontologisk etik spricker. När vi utövar vårt skön, när vi företar våra avvägningar av de relevanta aspekterna, hur kan vi då veta om det bara är konsekvensernas värde som vi tar hänsyn till? Hur kan vi då veta att inte några hänsyn till handlingars riktighet och oriktighet, oberoende av värdet av deras konsekvenser, smyger sig in i våra överväganden? Svaret är att det kan vi inte veta. Själva distinktionen mellan konsekvensetik och deontologisk etik går i upplösning i det syrebad som utövandet av vårt etiska skön, vår praktiska klokhet, innebär.

Om man inte beaktar den praktiska erfarenhetens roll i våra etiska överväganden, kan man fortsätta att inbilla sig att man är till exempel en renodlad utilitarist. Många uppfattar sig också så. I ljuset av ovanstående betraktelser förefaller det emellertid mera rimligt att anta att dessa förmenta utilitarister är utsatta för ett intellektuellt självbedrägeri. Det finns många som tror att de är utilitarister. I själva verket finns det nog inga alls.